

Андрій Кобетяк

Трансформація конфесійної структури України на основі толерантності

Йдеться про місце толерантності у трансформаційних процесах конфесійної структури України. Розкривається суть та динаміка зростання релігійної мережі країни. На основі даних Держкомрелігій та соціологічних досліджень від 1988 до 2013 рр. встановлено абсолютні та відсоткові показники формування релігійних інституцій. Стверджується, що толерантність є єдиним способом налагодження міжконфесійних взаємин.

Ключові слова: конфесія, толерантність, державно-церковні відносини, конструктивний діалог, релігійні організації

Розташування України між східною та західною культурами, християнством та ісламом, православ'ям та католицизмом ускладнює релігійні процеси. Поширення християнських течій поглиблює міжконфесійні протиріччя та суперечності.

Національне відродження сприяло активізації діяльності релігійних громад, а також викликало питання стосовно утворення національної Церкви в Україні. Жодній посткомуністичній державі не вдалося розбудувати власне суспільство без релігії.

Актуальність теми обумовлена стрімким «релігійним ренесансом», коли церковно-інституційна структура швидко відновлювалася, особливо в 1988–1993 рр. Традиційні та новітні релігійні спільноти сформувалися як самостійні суб'єкти соціальних процесів, що відбуваються в Україні. Водночас такий інтенсивний розвиток вимагає чітко структурованої моделі державно-церковних та міжконфесійних відносин. Україна ніколи не була моноконфесійною державою. Її релігійний плюралізм має власне історичне коріння, а через значний рівень політизації релігії постійно загострюються міжконфесійні конфлікти. Складні релігійні взаємини в країні вже стали константою нашого часу, що посилює соціальну напругу й виконує деструктивну функцію в процесі становлення нового суспільно-економічного ладу України. Церква, як важливий соціальний інститут, який має сьогодні найвищий ступінь довіри, далеко не завжди виправдовувала цю довіру. Релігія в сучасній Україні відіграє радше роз'єднуювальну а не об'єднавчу роль. Згуртувати суспільство на ґрунті релігії

нині неможливо¹. Актуальність трансформації релігійної структури на базі толерантності постійно зростає, адже тільки віротерпимість залишається єдиним можливим варіантом уникнення серйозних міжконфесійних сутичок, що можуть перерости в серйозні етноконфесійні протистояння.

Мета дослідження полягає у висвітленні складного шляху трансформації конфесійної структури України та визначенні місця толерантності у становленні міжконфесійних і державно-церковних відносин у контексті сучасного державотворення.

Загалом зміна конфесійного обличчя українського суспільства та міжцерковні й державно-церковні взаємини викликають велике наукове зацікавлення, оскільки впливають на творення нації. Окрему проблематику для дослідників становлять протистояння на ґрунті релігії та, перш за все, внутрішньопробославні відносини в Україні. Ці питання розкриваються провідними вітчизняними вченими у рамках спеціальних наукових розвідок та цілих інститутських програм. Проте ступінь розробки означеної тематики все ще недостатній. Це зумовлено широким колом дотичних питань, складністю суспільних трансформацій у всіх посткомуністичних країнах, особливою проблемою українського православія, а також значною політизацією всіх релігійних процесів в Україні та використанням релігійного чинника як засобу масового впливу на формування ідентичності українців. Саме політизація релігійного середовища виступає одним із основних факторів конфлікту в міжрелігійних та державно-церковних відносинах². І все ж маємо надію, що саме релігія зможе стати міцним стержнем українського нації творення, об'єднавши навколо себе східну та західну частини держави.

Значну увагу різким аспектам трансформації конфесійної структури України приділяли В. Бондаренко, А. Колодний, В. Єленський, В. Лубський, П. Яроцький, П. Саух, С. Здіорук, В. Пашенко, О. Саган, Л. Филипович, М. Бабій, О. Кисельов, Ю. Чорноморець, М. Маринович і багато ін. Філософи та релігієзнавці внесли вагомий вклад у дослідження згаданої теми, проте проблема й досі не вирішена. Ця стаття є спробою охарактеризувати сутність трансформацій конфесійної структури України та проаналізувати місце толерантності в міжконфесійних взаєминах, які склалися внаслідок змін релігійної карти країни в кінці ХХ – на початку ХХІ ст.

Конструктивні міжконфесійні стосунки повинні будуватися на «стримуванні конфронтації, як форми суспільної взаємодії, будучи обмеженою різним ступенем ізоляції від соціуму». Потреби розвитку цих відносин вимагають подолання ізоляції та встановлення контактів з іншими соціальними групами. Це не виключає наявності конструктивного

в деструктивних міжконфесійних відносинах і, навпаки, певної деструкції в конструктивних взаєминах³.

Після здобуття незалежності Україна засудила протизаконні дії стосовно релігії та віруючих, що мали місце в радянські часи, і гарантувала забезпечення принципу свободи віросповідання. Зростання релігійної мережі в кінці 80-х – на початку 90-х рр. ХХ ст., особливо в західному регіоні країни змусило напрацьовувати форми та методи державного регулювання міжконфесійних відносин⁴.

Життя в атеїстичному режимі призвело до того, що на території України діяло лише дев'ять конфесій і було зареєстровано близько чотирьох тисяч їхніх громад.

Вже у 1991 р. в Україні налічувалося 12 962 релігійні громади, 9 449 культових споруд. Найбільше релігійних спільнот належало до УПЦ – 5 469, УГКЦ – 2 643, УАПЦ – 1 489. РКЦ мала 452 свої осередки. Активізувались і протестантські об'єднання: так, Церква євангельських християн-баптистів нараховувала 1 127 громад, Союз християн віри євангельської – 565, Реформатська церква – 91, Церква АСД – 276, об'єднання Свідків Єгови – 366. Також почала зростати кількість мусульманських (31) та іудейських (40) громад.

Починаючи з 1991 р., в Україні з'являються й цілком нові для неї релігійні напрямки та течії. Наприклад, Товариство свідомості Крішні мало 17 громад, Велике біле братство – 4, буддисти – 7, мормони й караїми – по 2, бахаї – 3⁵. Статистика за 1997 р. свідчить про існування 17 610 зареєстрованих та 869 незареєстрованих громад⁶.

Сукупно на 2000 р. на українських теренах діяли 22 718 громад, 21 281 священнослужитель, 250 монастирів, 121 навчальний заклад та 194 періодичних видання. На початок 2008 р. офіційно було зафіксовано 33 493 релігійні спільноти, з них 21 993 були забезпечені культовими спорудами, будувалося ще 2 415⁷.

В Україні релігійна мережа станом на 1 січня 2013 р. представлена 55 зареєстрованими віросповідними напрямками, у рамках яких діє 35 460 релігійних громад, 87 центрів, 297 управлінь, 500 монастирів, 370 місій, 81 братство, 202 духовних навчальних заклади та 13 157 недільних шкіл⁸.

Якщо 1991 р. в Україні існувало лише два етноконфесійні напрями – іслам та іудаїзм (14 мусульманських і 25 іудейських релігійних осередків), то на початку 1998 р. – вже 11 віросповідних напрямів (533 громади). Станом на 2007 р. таких релігійних організацій було більше тисячі⁹.

Сьогодні український простір характеризують дві визначальні риси: поліконфесійність і поліетнічність. У сучасній Україні живуть представ-

ники понад 100 різних національностей, що становить близько 23 % від усього населення, а це 14 млн. осіб. Вони репрезентують різні культури, релігійні та мовні групи, соціальні утворення¹⁰.

За перше десятиліття незалежності релігійна мережа країни зросла на 85,3 %, а в останні 10 років - ще на 46,4 %¹¹. При цьому дані соціологічних досліджень показують, що рівень релігійності населення невпинно підвищується: 2003 р. – 60 %, 2006 р. – 74,7 %, 2008 р. – 86,4 %¹².

Нині відбувається етап нарощення якісного потенціалу діючих в Україні Церков. Найінтенсивніший кількісний розвиток релігійних організацій спостерігався в 1988-1990 рр., коли число громад у середньому збільшувалася на 32 % на рік¹³. Відродження традиційних українських Церков відбулося завдяки сприятливому ставленню влади до відтворення необхідної кількості громад.

Цифри, що характеризують релігійно-інституційний процес, можуть збільшитися внаслідок політичних процесів та міжконфесійних протистоянь. Конфлікт продукує штучне утворення релігійних громад, яких реально не існує. Це здійснюється з метою піднесення значущості окремої Церкви на певній території чи загалом у країні, отримання права претендувати на культові споруди, монастирські комплекси тощо¹⁴.

З одного боку, нарощення релігійної мережі засвідчує, що Українська держава утверджує засади демократії, свободи віросповідання. З іншого – саме це й породило низку фундаментальних для суспільства викликів, серед яких гострими є проблеми міжконфесійних, внутрішньоцерковних та державно-церковних відносин¹⁵.

У моноконфесійній спільноті толерувати представника іншого віросповідання не доводиться - про віротерпимість йдеться лише там, де існують різні релігії. Трансформація конфесійної структури в Україні можлива тільки на базі імперативів толерантності. Скажімо, хтось спостерігає не за своєю конфесією: «Вони, звісно, не праві..., але нехай собі живуть як хочуть... Вони самі дійдуть до істини; хай живуть як живуть, аби мене не чіпали; хай Бог сам з ними розбереться; а раптом доля правди є і в них і інше»¹⁶. Таким чином, толерантність постає як підсумок минулих релігійних війн та протистоянь і є необхідною умовою соціокультурного співіснування різних конфесій у межах однієї держави, спільноти.

Толерантність має сприяти полікультурності світу, вона пропагує мирне співжиття в умовах мультикультуралізму. Тому трансформація конфесійної структури в бік зростання потребує передовсім утвердження такої категорії цінностей, як толерантність. Так, статистика фіксує, що релігійна карта України на сьогодні зазнала суттєвих змін, відновлено

тисячі старих і відкрито величезну кількість нових релігійних організацій та груп. Навчитися співіснувати в цій полікультурній ситуації, мирно розв'язувати конфлікти можна лише через віротерпимість. Крім того, толерантність не є універсальною ціннісною категорією, вона релятивна, бо залежить від конкретних умов розвитку в певному соціокультурному чи релігійному просторі.

Можемо виокремити кілька груп процесів, які тепер відбуваються в релігійному житті України. До серйозного міжрелігійного фактора, що періодично вибухає новими конфліктами, належить протистояння між християнством та ісламом. Сьогодні іслам за чисельністю послідовників стоїть на другому місці після християнства в Україні. В абсолютному вимірі кількість мусульман не перевищує 2 % усіх жителів країни, однак іслам є глибоко вкоріненою частиною культури кримських татар, а тому здатний суттєво впливати на конфліктність вирішення певних питань, у т. ч. і релігійних. Незважаючи на значні зусилля, для формування позитивного ставлення до мусульман (конференції, участь у міжцерковних радах, популяризація літератури), згідно з даними соціологічного дослідження, лише 15 % українців сприймають іслам позитивно; приблизно стільки ж висловило негативне ставлення, а більшість респондентів зайняли нейтральну позицію¹⁷.

Іншим серйозним фактором є відносини в рамках однієї релігії – християнства. Мовиться про православно-греко-католицьке протистояння (особливо це стосується заходу країни). Після виходу з підпілля в 1988 р. Українська греко-католицька церква активно намагається повернути собі втрачені культові споруди та тисячі послідовників. Легалізація УГКЦ становила велику небезпеку для позицій російського православ'я, яке на початок горбачовських реформ ще домінувало в Галичині. Українськими греко-католиками створено 15 % усіх релігійних громад країни, на УГКЦ припадає близько третини всіх монастирів, слухачів духовних навчальних закладів, ченців і черниць. Понад 90 % греко-католицьких громад України зосереджено у трьох галицьких областях, ще 8 % – на Закарпатті¹⁸. Проблема нових adeptів, місії та парафіян нерозривно пов'язана з матеріальним забезпеченням кожної окремо взятої парафії. Питання ще більше загострюється тоді, коли в одному населеному пункті одночасно діє кілька громад різних Церков і є тільки одна культова споруда, на яку історично всі ці Церкви претендують. За таких обставин конфлікт не завжди зводиться до взаємних звинувачень чи погроз анафемою - деколи доходять і до фізичної розправи¹⁹.

Варто звернути увагу й на громади протестантських віровизнань, найчисленнішими з яких є євангельські християни-баптисти та п'ятидесятники, дещо меншими - АСД і свідки Єгови. кількісно протестанти в нашій країні поступаються адептам інших християнських конфесій. Якщо, наприклад, на одну баптистську громаду припадає близько 60 осіб, на адвентистську – ще менше, то одна греко-католицька парафія об'єднує від 1 200 (Зборівська єпархія) до 1 800 (Львівська архієпархія) вірних²⁰.

До іншого рівня протистояння відносимо внутрішньоконфесійну боротьбу УПЦ та УПЦ КП (протистояння в рамках однієї конфесії, але різних юрисдикцій). Дві головні гілки православ'я в Україні (Українська православна церква, що підзвітна Московському патріархатові, - з одного боку, і УПЦ Київського патріархату та УАПЦ – з іншого) постійно створюють напругу в справі утворення єдиної Церкви. Цьому передують низка питань - насамперед про право на володіння матеріальними цінностями.

Аналіз історії релігії в Україні, а також сучасна релігійна ситуація дають підстави для висновку, що виникнення об'єднаної національної Церкви на основі визнання винятковості однієї з конфесій і згуртування навколо неї інших християнських течій практично й теоретично неможливе. Послідовники кожної Церкви сприймають її як єдино істинну національну релігію. Крім того, сформована міжконфесійна упередженість заперечує можливість переходу вірних однієї Церкви в іншу. Важливу роль відіграє й небажання керівництва конфесій втратити свої лідерські позиції та високий статус в організаційній структурі цієї духовної інституції. Ці внутрішні чинники стають перешкодою для появи процесу творення єдиної національної церкви в країні.

Серед зовнішніх чинників значною мірою на конфесійне обличчя країни та на міжконфесійні стосунки вплинуло розташування поза її межами релігійних центрів, до юрисдикції яких належать українські Церкви. Передусім це стосується Москви та Ватикану, хоча й більшість інших релігійних центрів також за кордоном²¹. «Змагання славою» Московського та Константинопольського патріархів²², для яких українське питання є ключовим, не сприяє налагодженню внутрішньоправославної стабільності та конструктивному діалогу.

Питання міжрелігійних взаємин у найближчі роки в Україні вирішене не буде. Згідно з інформаційним звітом Держкомрелігій за 1999 р. про стан і тенденції розвитку міжконфесійних та державно-церковних відносин у країні, можна виділити низку проблем, які ускладнюють як релігійну, так і політичну ситуацію в державі. Це православно-греко-католицький та особливо внутрішньоправославний конфлікти; нагальна потреба вдоско-

налення законодавства стосовно релігійних інституцій; регулювання державно-церковних відносин у соціальній та політичній сферах; повернення майна та культових споруд²³.

Подолання суспільно-економічної кризи може каталізувати якісні зміни у духовно-релігійній царині та налагодження конструктивного міжрелігійного діалогу. Нагромаджений досвід регулювання взаємин між державою та Церквою в умовах міжрелігійного конфлікту потребує конкретного підходу до заданих проблем і встановлення чітких правових норм.

Важливою на сьогодні залишається екуменічна діяльність традиційних українських Церков. Саме в ній і реалізується прагнення до проведення спільних міжконфесійних заходів та круглих столів, які в майбутньому посприяють нормалізації державно-церковних і міжцерковних відносин в Україні.

Підсумовуючи сказане, слід констатувати, що за роки незалежності в Україні відбулося нарощення всіх інституційних складових релігійних організацій (вони збільшилися утричі). Темп приросту релігійної мережі був значно вищий у перше десятиліття, у другому він дещо скоротився, проте посилилася релігійність населення, про що свідчить наповненість віруючими великої кількості нововідкритих парафій. В останні роки приріст релігійної мережі становить всього 2 %.

Повертаючись до питання віротерпимості, зазначимо, що толерантність може поставати і як терпимість (з милості), з прихованою ненавистю чи роздратуванням, однак у такому її різновиді вона завжди буде безуспішною. Дійсна толерантність має ґрунтуватися на цілковитому визнанні, лише за поваги до «іншого» забезпечується гармонійне співіснування та поступальний розвиток нашої держави. Віротерпимість в умовах трансформації конфесійної структури вигідна всім. Діалог, що будується на принципах толерантності, поступливості та взаємоповаги в контексті сучасних міжконфесійних та державно-церковних відносин в Україні, за наявності релігійного плюралізму, є фундаментальною умовою для досягнення міжконфесійного примирення та зниження напруги в суспільстві.

Сьогодні необхідно шукати шляхи та можливості мирного співіснування. Єдиний варіант – толерантне ставлення. Більш ніж 33 тис. громад не можуть абсолютно безконфліктно діяти, проте завдання толерантності не створити уніфіковану релігію, а показати шлях до конструктивного діалогу та взаємовизнання. Від держави залежить вирішення багатьох конфліктів, з якими релігійні організації самостійно не впораються.

- ¹ Саух П. Україна на межі тисячоліть: трансформація духу і випробування національним буттям. – Рівне, 2001. – С. 118.
- ² Гринько О. Стратифікація українського суспільства і релігійний фактор // Мультиверсум. – 2012. - № 2 (110). – С. 140.
- ³ Волова С. 35.
- ⁴ Соколовський О. Соціальна складова державного регулювання діяльності антитринітарних церков в Україні // Толерантність як соціогуманітарна проблема сучасності: III Міжнародна науково-теоретична конференція (19-20 травня 2011 року) зб. матеріалі / за заг. ред. П.Ю.Сауха. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2011. – С. 262.
- ⁵ Україна релігійна: колективна монографія. Книга перша: Стан релігійного життя України / гол. ред. А. Колодний. – К., 2008. – С. 24-25.
- ⁶ Релігійні організації в Україні (станом на 1 січня 1997 р.) // Релігійно-інформаційна служба України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://risu.org.ua/ua/index/resources/statistics/ukr1997>.
- ⁷ Релігійні організації в Україні (станом на 1 січня 2008 р.) // Релігійно-інформаційна служба України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://risu.org.ua/ua/index/resources/statistics/ukr2008>.
- ⁸ Релігійні організації в Україні (станом на 1 січня 2013 р.) // Релігійно-інформаційна служба України [Електронний ресурс]ю – Режим доступу : <http://risu.org.ua/ua/index/resources/statistics/ukr2013/51768>.
- ⁹ Табачник Д. Національні меншини: етнокультурний вимір / Д. В. Табачник – К.: Етнос, 2007. – С. 84.
- ¹⁰ Волова, С. 109.
- ¹¹ Владиченко Л. Сучасний стан та динаміка розвитку релігійної мережі в Україні // Мультиверсум. – 2012. – №8(116). – С. 216.
- ¹² Там само. – С. 217.
- ¹³ Україна релігійна... – С. 45.
- ¹⁴ Єленський, С. 112.
- ¹⁵ Бабій М. Проблеми і перспективи міжконфесійного діалогу / М. Бабій // Українське релігієзнавство. – 1999. – 12 бюлетень. – С. 64.
- ¹⁶ Пружинін Б. Матеріали круглого столу українських та російських філософів: Єдність світу і розмаїття культур // Філософська думка. – 2011. – № 4. – С. 44-45.
- ¹⁷ Релігія і влада в Україні: проблеми взаємовідносин. – К.: Центр Разумкова, 2011. – С. 50.
- ¹⁸ Єленський, С. 89.
- ¹⁹ Волова, С. 40.
- ²⁰ Єленський, С. 110.
- ²¹ Колодний А. Історія релігії в Україні: Навч. посібник / за ред. А. Колодного, П. Яроцького. – К.: «Знання», КОО, 1999. – С. 595-696.

- ²² Колодний А. Релігійне сьогодення України: роздуми, оцінки і прогнози (тематична збірка вибраних статей і тез. – К., 2009. – С. 46.
- ²³ Інформаційний звіт Держкомрелігій за 1999 рік: Про стан та тенденції розвитку релігійної ситуації і державно-церковних відносин в Україні. – Людина і світ. – 2000. - № 1. – С. 26.

SUMMARY

Andrii Kobetyak

The transformation of religious structures of Ukraine on the basis of tolerance

The place of tolerance in the transformation processes of religious structure in Ukraine is. It reveals the nature and dynamics of growth of the religious network in the country is revealed. Based on the data of the State Committee on Religious Affairs and Sociological Researches from 1988 to 2013 the absolute and percentages index of formation of religious institutions are established. It is argued that tolerance is the only way of establishing interfaith relations.

Keywords: confession, tolerance, church and state relations, constructive dialogue, religious organizations